

RÉSZLETEK A HAMLET-SZEMINÁRIUMBÓL *

Lacques Lacan

Az anya vágya

(...)

Mi hát ez a struktúra, ez az elrendezés, amelyen belül a vágnak el lehet és el kell foglalnia a helyét, és ami a lényege annak, amit Önökkel a *Hamlet* hatásából megértetni igyekszem?

Azért mondtam-e el ezeket a bevezető gondolatokat, hogy végül klasszikus, sőt: banális témákhoz jussak el? Szó sincs róla. Mégis, vegyük előbb azokat a dolgokat, amelyekről általában szólni szoktak. Ne gondolják, hogy ez olyan egyszerű vagy olyan egyértelmű művelet. A szerzők számára az a legnehezebb feladat, hogy egy viszonylag egyenes vonalhoz igazodjanak, amikor gondolataikat kifejtik: folytonosan eltérnek a tárgytól, ingadoznak – erre látnak is majd néhány példát.

Első megközelítésben – és ebben mindenki egyetért – Hamlet az az ember, aki nem tudja, hogy mit akar. Keserűen áll, amikor látja, hogyan távoznak a fiatal Fortinbras seregei (egyszer feltűnnek a háttérben), és hirtelen megcsapja az érzés: íme, ezek az emberek nagy tettekre indulnak a nagy semmiért, Lengyelország egy kis csücskéért, és mindent feláldoznak, feláldozzák életüket, míg ő itt áll, és nem csinál semmit, "bár ok, akarat, / Erő, eszköz, mind kész, hogy megtegye" (IV. 4.). Ahogy ő maga mondja: "élek, mondogatva: / »Ez a teendő!«".

Mindenkiben megfogalmazódik a kérdés: miért nem cselekszik Hamlet? Miért tűnik úgy, mintha ez a *feel*, ez az akarat, ez a vágy fel lenne benne függesztve, valahogy úgy, ahogyan ezt Racamier írja a hisztérikusokról?

Azt mondjuk: nem akar. maga azt mondja: nem tud. Arról van szó, hogy nem képes akarni. Mit mond erről az analitikus hagyomány? Azt, hogy ez esetben minden az anya iránti vágy miatt van, hogy ez a vágy elfojtódott, és ez az oka annak, hogy a hős nem képes a számára előírt tett felé haladni, bosszút

állni azon az emberen, aki jelenleg birtokosa – és bűnös, tehát törvénytelen birtokosa! – az anyai tárgynak. Ha nem sújt le kijelölt áldozatára, ezt azért nem teszi, mert ő maga is elkövette már a bűnt, amelyért bosszút kell állnia. És mivel ráadásul a háttérben ott van az anya iránti infantilis vágy, az apagyilkosság ödipális vágya, Hamlet valahogy cinkosává válna a jelenlegi birtokosnak, aki a szemében *beatus possidens*. Nem támadhat tehát ez ellen a birtokos ellen anélkül, hogy önmaga ellen is ne támadna. Erről lenne szó? Vagy inkább arról, hogy nem támadhat a birtokos ellen anélkül, hogy fel ne ébredne benne a régi, bűnösnek érzett vágy, hiszen az a mechanizmus feltétlenül sokkal érzékenyebb?

Ne hagyjuk, hogy ez a korántsem dialektikus séma lenyűgözzön bennünket. Nem mondhatnánk-e azt is, hogy mindez fordítva ugyanígy igaz? Ha Hamlet tüstént rávetné magát a mostohaapjára, nem mondhatnánk-e jogosan, hogy ezzel alkalmat talál arra, hogy a saját bűnösségét önmagán kívül semmisítse meg?

Figyeljük meg, hogy minden a cselekvés felé hajtja. Először is: apja kísértet formájában visszajön a másvilágról, hogy megparancsolja neki, álljon bosszút. A felettes én parancsa így anyagi alakot ölt, ráadásul fel van vértézve a síron túli világból jövő ember szakrális jellegével, s hozzá mindazzal, ami tekintélyt a nagysága, vonzereje, áldozat-volta kölcsönöz neki, az, hogy nemcsak szerelme tárgyától fosztották meg irtóztos módon, de hatalmától, trónjától, magától az élettől, az üdvösségtől, az örök boldogságtól is.

Ugyanebbe az irányba hat az is, amit Hamlet természetes vágyának nevezhetnénk. Hamlet szerepének legbiztosabb és legnyilvánvalóbb vonása az anyjához rögzülés. Ezt nevezhetjük Hamlet természetes vágyának, jóllehet akkoriban, amikor Jones Hamlet-cikke íródott, még állandóan bizonygatnia kellett a közönségnek, hogy létezik az elfojtás és a cenzúra dimenziója, s minden lapján amellet érvelt, hogy ezek társadalmi eredetűek.

Mégiscsak különös, "*curiously enough*" – mondja –, hogy a társadalmi szervezet által leginkább cenzúrázott dolgok éppen a legtermészetesebb vágyak! Ez ugyanis felvet egy kérdést. Miért van az, hogy a társadalom – ha valóban belőle fakad az elfojtás és a cenzúra dimenziója – nem úgy szerveződik, hogy a legtermészetesebb vágyakat kielégítse? Ez a gondolat talán egy kicsit messzebbre is elvezetne bennünket, tudniillik oda, hogy az élet, a csoport szükségletei, a szociológiai szükségletek nem adnak kimerítő magyarázatot arra a tilalomra, amelyből az emberekben kialakul a tudattalan dimenziója.

Olyannyira nem elégséges ez a magyarázat, hogy az elfojtás alapjának magyarázatára Freudnak ki kellett találnia egy ősmítoszt, amely társadalom előtti, hiszen ez hozza létre a társadalmat (*Totem és tabu*). Jones kommentárja – akkor, amikor írta – sajnos még ragaszkodott a tudattalan szintjén levő tilalmak szociológiai eredetéhez, pontosabban Ödipusz genéziséhez a cenzúra szintjén. Szándékos, apologetikus hiba ez, olyan valakinek a hibája, aki a pszicho-szociológusok közönségét kívánja meggyőzni, meghódítani.

De térjünk vissza Hamlethez! Látjuk, hogy két tendencia mozgatja? Az egyiket az atya tekintélye és az iránta érzett szeretet irányítja, a másikat az az akarat, hogy megvédje és megőrizze magának az anyját. E két tendenciának

ugyanabban az irányba kellene őt vinnie: Claudius megölésének irányába. Márpedig ez azt jelenti, hogy két pozitív érték együttesen nullát ad.

Tudom, hogy ez megesik. Találtam is rá egy szép példát egy alkalommal, amikor eltörött a lábam: rövidülés (az egyik lábé) plusz rövidülés (a másik lábé) – nincs rövidülés. Jó gyakorlat ez számunkra, hiszen pontosan ilyen jellegű dolgokkal állunk szemben. De valóban erről van-e itt szó? Nem, nem hiszem.

Inkább úgy gondolom, hogy indokolatlanul beérjük valamivel, amit semmi sem igazol, tudniillik, hogy Hamlet van, és meg kell magyarázni. Tegyük fel, hogy Hamlet a vágya miatt kerül nehezen megoldható, problematikus viszonyba cselekedetével, ez teszi számára visszataszítóvá. Tegyük fel, hogy a főszerepet ennek a vágnak a tisztátalan jellege játssza, de Hamlet erről nem tud, hogy Hamlet azért nem képes cselekedni, mert tette nem önzetlen, kanti értelemben nincs motiválva. Nagy vonalakban erről van szó. De ez a tény alig hozzáférhető az analitikus vizsgálat számára. Vannak persze nyomai – ezért jelentősek Jones írásai. Azt hiszem, hogy analitikusan valami pontosabbat is megfogalmazhatunk, ha valóban a darab szövegét követjük.

Figyeljék meg, hogy az, amivel Hamlet folytonosan szembekerül és megütközik: egy vágy. Ezt a vágyat ott kell vizsgálni, ahol a darabban benne van. Ez a vágy távol esik az ő vágyától. Ez nem az anyja iránti vágy, ez az anyjának a vágya.

A fordulópont az anyjával való találkozás a *play scene* után. Mindenkit egyre jobban aggasztanak Hamlet szándékai, ezért elhatározzák, hogy hívatják. maga pontosan erre vágyik. Ebből az alkalomból – mondja – megforgatja majd a kardot a sebben, a tört anyja szívében. ["Dobjon szavam tört, ne rántson kezem." (III. 2.)] Ez a hosszú jelenet a színházművészet egyik csúcspontja; olvasása szinte elviselhetetlen. Patetikusan utasítja anyját, ébredjen tudatára, meddig jutott. Milyen ez a te életed? Nem vagy te már csitri, megnyugodhatnál már egy kicsit – ilyesmiket mond neki csodálatos nyelven. Azért repült Hamlet, mint a nyíl, hogy ezeket elmondja anyjának, hogy ezekkel kettéhasítsa szívét, és anyja úgy is érzi – ki is mondja: "Kettéhasítád szívemet, fiam" (III. 4.). És a szó szoros értelmében nyög ez alatt a teher alatt.

Szinte bizonyosra vehető, hogy Hamlet harmincéves, erre következtethetünk abból, amit szegény Yorrickról mond a temetői jelenetben: az mintegy harminc éve halt meg, és szájoncsókolta őt. Hamlet nem fiúcska már, anyja körülbelül negyvenöt éves, és ő sem sokkal kevesebb.

Majd pedig Hyperionhoz hasonlítja atyját, "akire minden isten pecsétet nyomott". És akkor itt van ez a senkiházi, "kapca-, rongykirály", ez a szenny, ez a "dög", ez a "furkó", és ezzel fetrengsz te a mocskokban! Csak erről van szó, ezt hangsúlyoznunk kell – az anya vágyáról van szó. Uralkodj magadon, kezdj "tisztább életet", kezd mindjárt azzal, hogy nem fekszel le a bácsikámmal – ilyeneket mond. Aztán meg mindenki tudja, hogy evés közben jön meg az étvágy – mondja –, a szokás, "e szörny, ez ördög", amely a legrosszabb dolgokhoz köt minket, ugyanúgy hat az ellenkező irányba is: "angyal ebben". Amint megszoktad, hogy jól viselkedj, egyre könnyebben fog menni. Valami olyasminak a nevében fogalmazza meg ezt a követelést, ezt az utasítást, ami nem egyszerűen a törvény rendje, hanem a méltóság; és olyan

erővel, olyan szigorral, sőt olyan kegyetlenséggel teszi, hogy a legkevesebb, amit elmondhatunk róla, hogy már-már zavaró.

Az asszony a szó szoros értelmében vonaglik, és ekkor újra megjelenik a kísértet, és így szól: Hajrá, rajta, gyerünk, folytasd – de azért is, hogy rendre utasítsa Hamletet, hogy megvédje az anyját attól az agresszív kitöréstől, amely előtt már az anya is remegett félelmében. – "Csak nem akarsz megölni?" Meddig akarsz elmenni? És az apa így szól Hamlethez: "Ó, lépj közéje s vívó lelke közé."

Amikor Hamlet felér a csúcsra, hirtelen visszaesik. Na jó, és most, hogy mindezt elmondtam neked, sértődj csak meg, mesélj el mindent Claudius bácsinak. "Csipdesse arcod, hívjon mucijának." Hagyd csak, hadd "babirkáljon nyakadon", hogy megcsiklandozza a hasikádát, és minden ott fog végződni, ahol szokott, az ágyban. Pontosan ez mondja Hamlet.

A megingás pillanatában megszűnik, elenyészik a követelés – összemosódik az anya vágyába való belenyugvással. Hamlet megadja magát ennek a vágnak, amelyet kikerülhetetlennek lát, amelyről úgy érzi, nem lehet megszüntetni.

Lassabban haladtam, mint terveztem, el is kell majd időznöm még egy pontnál, úgyhogy Hamlet megfejtése még két találkozásunkat igénybe fogja venni.

*

Hogy a mai anyagot befejezzük, megmutatom Önöknek, mi köze annak, amiről most beszélek, a gráfhoz.¹

Az igény [*demande*] elemi szövege [*discours*] az egyén [*sujeť*] szükségletét a Másiknak [*l'Autre*] mint olyannak a beleegyezésére, szeszélyére, önkényére bízva, és így strukturálja az emberi feszültséget és szándékot, feldarabolva a jelentőt [*morcellement du signifiant*]. Az egyénnek a Másikhoz fűződő ezen elemi viszonyán túl arról is szó van, hogy az egyénnek ebben az őt modelláló szövegben, ebben a már strukturált szövegben meg kell találnia a *fehéjét*, a saját akaratát.

"A saját akarata" – vagyis az, hogy mire is vágyik igazából – a legproblematisabb dolog: ezt mi, pszichoanalitikusok jól tudjuk. Az egyént felszabdáló és felaprózó igény szükséglete és a Másikhoz fűződő viszony mellett a vágy érintetlen formában való fellelése a mindenkori dolgunk. Ez a kérdőjel² azt jeleníti meg, amikor az egyén felteszi magának a kérdést, hogy mit is akar.

A gráfon itt látható jel az egyénnek a saját igényéhez fűződő viszonyát jelenti. Mít képes felfogni a beteg ennek a regiszternek köszönhetően? Nem azt – ahogy mondani szokták – , hogy az igénye orális, anális, vagy ilyen vagy olyan – nem erről van itt szó. Hanem arról, hogy – mint egyén – valamilyen kitüntetett viszonyban van az igényével. Ezért jelöltem így, az igény egy formájaként ezt a Másikon túl elhelyezkedő vonalat, ahol a beteg kérdése felmerül. Tudattalan vonal ez? Nem: az emberek már akkor is feltették maguknak a kérdést, hogy mit is akarnak valójában, amikor még szó sem volt analízisről és analitikusokról – higgyék el, újra meg újra feltették, éppúgy, mint ma, Freud után. Éppen ezért ezt folyamatos vonallal jelezzük. Ez a vonal a

személyiség – a tudatos, a tudatelőttés, mindegy, hogyan hívjuk, a részletekbe most nem megyek bele – rendszeréhez tartozik.

Mit mutat a gráf? Azt, hogy valahol a szándék-vonalon ott van a vágy x-je. Ez a vágy valamilyen viszonyban áll egy olyan valamivel, aminek a visszafelé jövő vonalon kell lennie, az első vonallal átellenben. Ez a viszony megfelel az én és az imago viszonyának. Ahogy a gráfon látható, a vágy valahol ott lebeg, mindig a Másikon túl, és valami szabályozza, egy bizonyos magasságban rögzíti, és ez a meghatározó valami olyan vonallal ábrázolható, amely a tudattalan kódjától a tudattalan képsíkbeli üzenetéhez tér vissza.

Milyen irányú a vágy kialakulásának köre, amely a tudattalan szintjén létrejön? A szagगतott, vagyis tudattalan kör itt³ kezdődik, átmegy a tudattalan üzenet szintjére⁴, onnan át a tudattalan szintjére⁵, majd vissza a vágyhoz és onnan a fantazmához. Ez az út a tudattalanhoz képest visszaút; ha megnézik a gráfot, látják, hogy a vonalnak itt nincs visszafelé jövő ága.

Mit tudunk ehhez még hozzátenni, ha arra a jelenetre gondolunk, amelyben Hamlet és anyja találkoznak? Nincs még egy olyan pillanat, amikor az a képlet, hogy *az ember vágya a Másik vágya*, ennél árnyaltabb, teljesebb, a helyzetet megsemmisítőbb lenne.

Hamlet a Másikhoz, az anyjához szól, de rajta túl – és nem a saját akaratából, hanem azéből, akit az adott pillanatban képvisel, azaz az apa akaratából, de ugyanakkor a rend, az illem, a szemérem akaratából is. Említettem már a szemérem démonjának fogalmát; meglátják, milyen szerepe lesz a későbbiekben. Hamlet megtartja anyjának az a beszédet, amely túlmutat az anyján, majd visszaesik – annak a Másiknak a szintjére, aki előtte csak meghajolni képes.

A jelenet körülbelül a következő vonalat írja le: az egyén a Másikon túli esdeklésével megpróbálja elérni a törvényt, majd visszahull. Nem találkozik a saját vágyával, mert nincs már vágya, annál is kevésbé, mivel Opheliát is elutasította. Sematikusan: minden úgy történik, mintha a visszafelé vezető gráf-él egyszerűen csak a Másik szócsövévé tette volna, mintha nem lett volna képes más üzenetet befogadni, mint a Másik jelentettjét, vagyis az anya válaszát. Vagyok, ami vagyok, velem nincs mit tenni, igazi genitális vagyok – a *Mai pszichoanalízis (Psychanalyse d'aujourd'hui)* első kötetének értelmében – , nem ismerem a gyászt!

Ebben a kötetben ugyanis azt olvashatjuk, hogy az igazi genitálisra a könnyű gyász jellemző – milyen csodálatos kommentárja ez a *Hamlet* dialektikájának! "Torról maradt hidegsültből kiállt / A nászi asztal": *Gazdálkodás, gazdálkodás!* – Hamlet gondolja mindezt. Anyja nem más, mint egy tátongó vagina – az egyik megy, a másik jön.

Hamlet drámája a vágy drámája; annak a drámája, hogy van méltó és van méltatlan tárgy. Furcsa, hogy bár állandóan használjuk a *tárgy* szót, amikor végre valóban találkozunk vele, nem ismerjük fel! Asszonyom, egy kis jómodort, kérlek! Mégiscsak van némi különbség egy isten és egy mocskos dög között! Sohasem beszéltek még tárgyviszonyról Hamlettel kapcsolatban: furcsa, hiszen másról sincs szó, csak erről!

Íme, ez lép hát be a gyász-probléma közvetítésével: a tárgy problémája – amely talán lehetővé teszi számunkra, hogy hozzátegyünk valamit ahhoz, amit Freud a *Gyász és melankóliában* leírt.

Azt tanultuk, hogy a gyász az elvesztett tárgy introjekciójának függvényében lép fel. Ehhez azonban szükséges az, hogy e tárgy már mint tárgy konstituálva legyen. Hogyan konstituálódik a tárgy mint olyan? Ez a kérdés talán nem tisztán és pusztán csak az ösztönállapotokhoz kötődik, ahogyan tárgyalni szokás.

És ezzel máris a probléma kellős közepén találjuk magunkat. Gondolkozzanak csak el: miért bokrosodik meg Hamlet? Mert az nyilvánvaló, hogy miután oly sokáig elpepecselt, egyszerre mintha tigrist vacsorázott volna! Beleveti magát egy ügybe, amelynek a feltételei egész valószínűtlenek: mikor a mostohaapját kellene megölnie, felajánlják neki, hogy tegyen érte valami nagyszerűt, ami abban áll, hogy vívótőrrel ki kell állnia egy olyan úrral szemben, aki enyhén szólva nem akarja a javát, ugyanis annak az Opheliának a testvére, aki nem sokkal korábban vetett véget életének egy olyan ügy kapcsán, amelyhez Hamletnek is volt némi köze. Hamlet nagyon kedveli ezt az urat, és ezt meg is mondja neki, pedig vívni fog vele – a helyett, akit elvileg le kellene mészárolnia! És ebben a viadalban Hamlet igazi gyilkosnak bizonyul: egyetlen találatot sem enged át ellenfelének! Mi váltotta ki ezt a valóságos szembenekülést? Az az epizód, amellyel legutóbbi előadásomat zártam; a temetői jelenet, ahol az emberek a sír mélyén egymás torkának ugranak – furcsa jelenet, igazi Shakespeare-lelemény, hiszen nyoma sincs a *Hamlet*-előzményekben.

Hogy miért keveredett bele Hamlet? Mert nem volt képes elviselni, hogy rajta kívül más is mutogathatja, fitogtathatja parttalan, túlradó gyászát.

Csakis olyan szavakat használok, amelyeket a szöveg is alátámaszt. maga mondja: nem tudja elviselni, hogy Laertes úgy hetvenkedik a gyászával. Más szóval: Hamlet a gyász révén válik ismét emberré, férfivá. Gyászát az én és a másik képe közötti nárcisztikus viszonyhoz hasonló viszonyban éli át – olyan pillanat ez, amikor az egyén és egy láthatatlan, de a kép háttérében nagyon is jelenlevő tárgy szenvedélyes viszonya az egyén előtt egy másik (Laertes) révén is megjelenik. És ez a tárgy egyszeriben megragadja – jöllehet korábban a tárgyak összezavarodása, összekeveredése miatt elutasította –, és Hamletből cselekvőképes embert varázsol: igaz, csak egy rövid pillanatra, de ez a pillanat elegendő ahhoz, hogy a darab lezáruljon. Hamlet képessé válik arra, hogy harcoljon és öljön.

Shakespeare persze nyilván nem gondolta végig ezt a sok szépen hangzó dolgot, viszont belehelyezte darabjába Laertes nagyon is egyedi figuráját, hogy a darab fordulópontján eljátszassa vele a példakép, a támasz szerepét, akire Hamlet szenvedélyes öleléssel vetheti rá magát, s ebből a szó szoros értelmében más emberként kerül ki. Hamlet kiáltása és megjegyzései mutatják, hogy ez az a pillanat, amikor ismét rátalál a vágyára. És pontosan ez az a pont, amely felé a darab minden megnyilvánulása irányul.

Mire befejezzük Hamlet analízisét, tudnunk kell majd, mi az, amit mint használhatót, kezelhetőt, sémászerűt megtarthatunk belőle ahhoz, hogy mi magunk próbáljuk meg felderíteni a neurotikus vágyát.

Hamlet vágyáról azt mondtuk, hogy a hisztérikus vágya – és ez talán így is van. De azt is mondhatjuk, hogy a kényszerneurotikusra jellemző vágy – tény, hogy Hamlet tele van súlyos pszichaszténiás tünetekkel. Az igazság az, hogy Hamlet mindkettő. Egyszerűen és pusztán helyet ad egy vágnak. Hamlet nem

klinikai eset. Nem valóságos lény, hanem drámai alak, amely gócpontként mutatja be, hogy hol helyezkedhet el egy vágy.

Inkább a hisztérikusra jellemző vágyról van szó, amennyiben Hamletnek az a problémája, hogy felépítsen, alkosson magának egy kielégíthetetlen vágyat. De kényszerneurotikus is, amennyiben az a problémája, hogy ragaszkodik egy kielégíthetetlen vágyhoz, ami nem egészen ugyanaz. Amint látni fogják, Hamlet szavait és tetteit mindkét szempontból értelmezhetjük, de hogy ennek vagy annak a vágyáról van-e szó, olyan vágyról-e, amellyel a hisztérikust szoktuk jellemezni, vagy olyanról, mint amelyet a kényszerneurotikusnak tulajdonítunk.

A Másiknak nincs Másikja

(...)

Merüljünk el ismét a gráfban, amelyet arra használunk, hogy tagoljuk az egyént, úgy, ahogyan az Freud tanítása szerint fel van építve.

Ez az egyén még nem jött világra; filozófiai értelemben vett tagolása még várat magára. Nem azonos azzal, amiről a nyugati filozófia azóta beszél, hogy ismeretelmélet létezik, hiszen nem a tárgyak – és bizonyos módon tagadásuk – egyetemes, mindenütt jelenvaló hordozója. Az egyénről mint beszélőről van szó, mint olyanról, akit a jelentőhöz fűződő összetett viszonya strukturál.

A szándék [*intention*], az igény [*demande*] és a jelentő lánc (*chaîne signifiante*) először az *A* pontban (a Másik, *l'Autre*) kereszteződik, amely meghatározásunk szerint a nagy Másik, az igazság helye, az a hely, ahol a vélekedés (*discours*) elhelyezkedik. Valahányszor az egyén beszél, artikulál valamit, mindig ezt a Másik rendet idézi fel, hívja segítségül. Az egyik másik által való megragadásának immanens formáiban semmi sem feleltethető meg annak, ami a beszédben [*discours*] mindig bevezet egy harmadik elemet, tudniillik a Másik helyét, ahol a beszéd [*discours*] – még ha hazug is – vágyként írható le.

A Másikra való hivatkozás túl is mutat a Másikon, mivel *A*-ból kiindulva ismét felhasználjuk a *Mit akarok?* kérdés – pontosabban *Mit akarsz?* kérdés, hiszen az egyén számára már eleve negatív formában tevődik fel – megfogalmazásánál. Az egyén túlmegy azon az elidegenült igényen, amely a vélekedésnek (*discours*) mint ott levőnek, mint a Másik helyén nyugvónak a rendszerében van, és felteszi magának a kérdést, hogy mi is ő mint egyén. Mire számíthat tehát, mit talál majd az igazság helyén túl? Valamit, aminek a neve – szélsőséges metaforával élve, amelyet bizonyos jelentős események láttán alkalmazunk – az igazság órája [*l'heure de la vérité*].

Ne feledjük a filozófiának ebben a korszakában (amikor a filozófia azt próbálja megragadni, hogy mi köti az időt a létezőhöz), hogy az idő – magában a konstitúciójában, múlt-jelen-jövő, a nyelvtan ideje – nem lelhető fel máshol, csakis a beszéd aktusában. A jelen nem más, mint az a pillanat amikor beszélek. Teljesen lehetetlen az időbeliséget az animális dimenzióban, az étvágy dimenziójában felfognunk. Az időbeliség *b*, *a*, *ba*-ja nem lehet meg a nyelv struktúrája nélkül.

A Másikon túl – abban a vélekedésben [*discours*], amely már nem a Másik felé irányuló beszéd [*discours*], hanem a másik beszéde [*discours*] – alakul ki a tudattalan jelentőinek szaggatott vonala.⁶ Ebben a Másikban, ahová az egyén kérdésével behatol, végső soron az a célja, hogy megélje az önmagával, a saját akaratával történő szembesülés pillanatát. Tulajdonképpen ezt kellene valahogy megragadnunk, megfogalmaznunk. Bizonyos jelek már itt mutatják, felfedik, előrevetítik számunkra, hogy milyen lépésekben, szakaszokban tudunk majd válaszolni.

Hamlet – mint mondtam – nem csak ilyen vagy csak olyan. Nem kényszerneurotikus – azon egyszerű oknál fogva, hogy költői kreatúra. Nincs neurózis; szemlélteti számunkra a neurózt, márpedig ez egészen más, mint neurotikusnak lenni. Mindamellet, ha bizonyos szempontból úgy tűnik, hogy Hamlet nagyon is közel áll egy kényszerneurotikus alkatához, ez annyiban helytálló, amennyiben a vágy egyik funkciója – és a kényszerneurotikusnál a legmeghatározóbb funkció – az, hogy távol tartsa magától a találkozás pillanatát, és várakozzon rá.

Az *Erwartung* kifejezést fogom használni, azt, amit Freud használ a *Gátlás, tünet és szorongás*ban, és amit határozottan megkülönböztet attól, amikor valaki belenyugvással vár valamit. Az *Erwartung*, az aktív várakozás jelenti a más megvárakoztatását is. A kényszerneurotikusnak és tárgyának a viszonyát alapvetően a találkozás órájának halogatása határozza meg. Biztos, hogy Hamlet sok más formában is szemlélteti ezt a dialektikát, de ez a legpregnánssabb, ez jelenik meg a felszínen, ez a legmellbevágóbb, ez adja meg a darab stílusát, és mindig is ez tette rejtélyessé, enigmatikussá.

Most próbáljuk meg más elemekre is alkalmazni a darab által megadott koordinátákat. Mi különbözteti meg Hamlet helyzetét az Ödipusz-történet fő bonyodalmától? Miért hatásos az Ödipusz-mondának ez a változata? Mert hát Ödipusz végül is nem csinált olyan nagy ügyet a dologból, ahogy ezt Freud nagyon helyesen jegyzi meg abban a rövid kis magyarázatban, amelyre hivatkozni szoktunk, amikor lemondunk a magyarázatról. Istenem, minden tönkrement, mi modernnek a hanyatlás korszakában élünk, hatszázszor is meggondoljuk, hogy megtegyünk-e valamit, amit mások, a derék jó régiek minden további nélkül megtettek – csak hogy ez nem magyarázat. A hanyatlásra való hivatkozásokat mindig gyanakvással kell fogadnunk.

Ha igaz is, hogy a modernnek már csak ilyenek, ha pszichoanalitikusok vagyunk, akkor semmiképpen sem elégedhetünk meg azzal az indoklással, hogy nem olyan jók már az idegeink, mint atyáinknak. Nem: Ödipusz azért nem gondolja meg harminchatszor, hogy mit tesz, mert még mielőtt gondolkozhatna rajta, megteszi, anélkül hogy egyáltalán tudna róla. Ez a lényege az Ödipusz-mítosz szerkezetének.

Amikor az év elején ismertettem Önökkel a gráfot mint a vágy-probléma megoldásának kulcsát, mindenekelőtt – és nem véletlenül – felidéztem azt az egyszerű álmot, amelyben megjelenik a halott atya. És a felső vonalra, a kijelentés, megnyilatkozás vonalára felírtam: *Nem tudta*. Boldogok a tudatlanok, akik elmerülnek a drámában, amely szükségszerűen következik abból, hogy a beszélő alany ki van szolgáltatva a jelentőnek! Márpedig a *Hamlet*ben az apa mindent tudott. És felhívom a figyelmüket arra, hogy senki sem adhat magyarázatot arra, hogy honnan.

Mert végül is, ha a kertben alvó apát úgy gyilkolták meg, hogy a fülébe beöntötték ezt a finom nedvet, *Hebonát* – ahogy Jarrynál mondják –, akkor nem sokat tudhatott az ügryről. Semmi nem utal arra, hogy felriadt álmából, és tudomást szerzett arról, hogy mi érte; a testét borító sebeket is legfeljebb csak azok láthatták, akik a holttestet felfedezték. Lehetnek-e az embernek a túlvilágon pontos értesülései arról, hogy miként is jutott oda? Elvi hipotézisként feltehetjük, de nemigen vehetjük biztosra.

Mindezt azért mondtam el, hogy hangsúlyozzam, milyen önkényes az a kinyilatkoztatás a darab elején, amely a *Hamlet* egész hatalmas gépezetét mozgásba lendíti. Az apa feltárja az igazságot a halálával kapcsolatban: ez az a koordinátája a darabnak, amely alapvetően megkülönbözteti mindattól, ami az Ödipus-mítoszban történik.

Hiányzik itt valami: az a fátyol, amely elkendőzi a tudattalan vonal artikulációját. Ez az a fátyol, amelyet az analízis során megpróbálunk eltüntetni – Önök tudják: nem minden nehézség nélkül. Beavatkozásunk, amely azt a célt szolgálja, hogy a tudattalan szintjén visszaállítsuk a jelölő lánc koherenciáját, sok nehézséggel jár, sok ellenkezéssel, visszautasítással találkozunk a beteg részéről, amit ellenállásnak nevezünk. Ez az analízis történetének legfontosabb mozzanata. Világos, hogy ennek a fátyolnak valami lényegi funkcióval kell rendelkeznie: az egyénnek mint beszélőnek a biztonságát kell szolgáltatnia.

Itt azonban a kérdés megoldott. Az apa tudta (hogy mi történt), és mert tudta, Hamlet is tudja. Ismeri a választ. És csak egyetlenegy lehetséges válasz van. Nem feltétlenül lehet pszichológiai kifejezésekbe foglalni. Úgy értem, nem feltétlenül érthető. Nem fogja Önöket a földhöz vágni. De ettől nem lesz kevésbé végzetes. Nézzük meg, miről is van szó.

A válasz röviden a felső vonalon, a tudattalan vonalán megfogalmazódó üzenet. Előre bejelöltem, és ezért meg kell Önöket kérnem, hogy előlegezzenek nekem bizalmat. Becsületesebb dolog azt kérni Önöktől, hogy olyasvalamire előlegezzenek bizalmat, aminek semmiféle értelme sincs. Így nem kötelezik magukat semmire, hacsak arra nem, hogy keressék a választ, ez pedig módot ad arra, hogy Önök maguk alkossák meg.

Az alsó vonal szintjén a válasz mindig a Másik jelentette [*signifié de l'Autre*].⁷ A válasz ugyanis itt arra a beszédre (*discours*) vonatkozik, amely a másikban megy végbe, és amely modellálja annak az értelmét, amit mondani szándékoztunk. De vajon ki az, aki ezt akarta mondani a Másik szintjén? A Másik vélekedésén [*discours*] túl, annak a kérdésnek a szintjén, amelyet az egyén önmagának feltesz – *Mivé lettem én mindebben?* –, a válasz, mint mondtam, az áthúzott Másik jelölője [*signifiant de l'Autre avec la barre*].⁸

Ezer módon ki lehet fejteni, hogy mit fed ez a szimbólum. Tekintettel arra, hogy a *Hamlet*t foglalkozunk, ma a világos, nyilvánvaló, patetikus, dramatikus utat választom. Hamlet azért értékes számunkra, mert lehetővé teszi, hogy hozzáférjünk az áthúzott Másik jelölőjének értelméhez.

Világosan áll itt előttünk annak a jelentősége, amit Hamlet az apjától tud meg, azaz a szerelem jóvátehetetlen, teljes, mérhetetlen elárulása. A legtisztább szerelemé, a király szerelméé, aki lehet ugyan, hogy – mint minden férfi – nagy zsidányvált, de aki a feleségét a széltől is óvta – legalábbis Hamlet szavai szerint. És Hamlettel az történik, hogy bejelentik neki: teljes egészében hamis

mindaz, amit ő a szépség és az igazság, a lényeg kézzelfogható bizonyítékának tartott.

Ez tehát a válasz. Hamlet igazsága reménytelen igazság. Az egész darabban nyoma sincs valami felsőbbrendűhöz, megváltáshoz való felemelkedésnek.

Az első találkozás alvilági erők hatására jön létre, és a *Hamlet* a lehető legvilágosabb módon az Akherónhoz fűződő pokolbeli viszony szintjén helyezkedik el, amelyet Freud mindenáron el akart háritani, mert a természetfeletti hatalmakat nem befolyásolhatta. Ez nyilvánvaló vonása a darabnak, és furcsa, hogy a szakirodalom – ki tudja, milyen szemérem miatt – alig hangsúlyozza. Bármilyen fájdalmas is, ez a megjegyzés a patetikus előadásnak még mindig csak egyik lépése.

Az áthúzott Másik jelölője nem azt jelenti, hogy mindaz, ami az *A* (a Másik) szintjén történik, semmit sem ér, vagyis hogy minden igazság csalárd. Minden konklúzió, végleges ítélet, ha hangsúlyos formában jelenik meg, abban, amit pesszimizmusnak nevezünk, csak még jobban elleplezné azt, amiről szó van. Csak arra lenne jó, hogy legyen min nevetnünk a mulatozás, a háború utáni években, amikor filozófiát csinálnak az abszurdból; ennek mindenekelőtt a pincékben lehet hasznát venni.

Próbáljunk valami komolyabbat vagy valami kevésbé komolyat megfogalmazni. Végül is mi az áthúzott Másik jelölőjének a lényege? Itt az ideje, hogy kimondjam, és ha szempontom sajátosnak tűnhet is, azt hiszem, hogy nem esetleges. Az áthúzott Másik jelölője azt jelenti, hogy az *A*-ból (a Másikból) – amely nem létező, hanem a vélekedés [*discours*] helye, ahol a jelölők, tehát egy nyelvezet egésze is helyet foglal – hiányzik valami, és ez a valami csakis egy jelölő lehet. A Másik szintjén hiányzik egy jelölő. Ha szabad így mondanom, ez a pszichoanalízis nagy titka: a Másiknak nincs Másikja.

A hagyományos filozófia egyénje meghatározatlanul szubjektiválja önmagát. Ha annyiban vagyok, amennyiben gondolkodom, akkor annyiban vagyok, amennyiben azt gondolom, hogy vagyok és így tovább. Erre persze már felfigyeltünk: nem olyan biztos, hogy annyiban vagyok, amennyiben gondolkodom, és hogy annyiban vagyok, amennyiben azt gondolom, hogy vagyok. Az analízis másra tanít minket, egészen másra, arra, hogy nem az vagyok, aki azt gondolom, hogy vagyok, a Másik helyett gondolkozom. Másvalaki vagyok, mint aki azt gondolja, hogy vagyok. Így lehetséges az, hogy a beszélő egyén – ahogyan az analitikus tapasztalat elénk állítja – egészen másféleképpen látszik strukturálódni, mint a mindenkori egyén. A filozófia fejlődése pedig visszamenőleg könnyen delíriumnak tűnhet számunkra – termékeny delíriumnak, de delíriumnak.

Nincs ugyanis garancia arra, hogy a Másik, a Másik rendszere visszaadja azt, amit neki adtam – létét és igazság-lényegét. Mint már mondtam a Másiknak nincs Másikja. A Másikban nincs olyan jelentő, amely adandó alkalommal felelhetne azért, ami vagyok. Hogy más szavakkal éljek: az a reménytelen igazság, amelyről az imént beszéltem, és amely a tudattalan szintjén található, arc nélküli igazság, zárt, mindenhez hozzáídomítható igazság. Túlságosan is jól tudjuk: igazság nélküli igazság ez!

És ez a legnagyobb akadály azoknak az útjában, akik kívülről próbálnak közelíteni a munkánkhoz. Nem képesek megragadni, hogy mi is értelme-

zéseink lényege, mert nem követnek mindent azon az úton, ahol ezek az értelmezések a hatásukat kifejtik, és amit csak metaforákban lehet megragadni, annál is inkább, mivel ez a hatás mindig a két vonal között érvényesül és mozog.

De ha egyáltalán van értelme beszélni erről a jelölőről, amellyel a Másik nem rendelkezik, akkor mégiscsak lennie kell valahol.

Azért készítettem Önöknek ezt a kis gráfot, hogy ne tévesszék szem elől az irányt. Olyan gondosan készítettem el, amennyire csak tőlem tellett; igazán nem az volt a célom, hogy megnehezítsem a dolgukat. A rejtett jelentő, az, amellyel a Másik nem rendelkezik, és amelyet most keresünk, mindenütt jelen van, ahol áthúzott betűt látnak. Ez az, amit Önök, szegény együgyűek folyton kockára tesznek, amióta csak megszülettek, és belekeveredtek ebbe a zűrös logosz-ügybe. Ez az a részük, amely áldozatul esik, nem fizikailag vagy reálisan (ahogy mondani szokták), hanem szimbolikus áldozatként. Csak egy olyan részük van, amely jelölő funkcióra tett szert – az a rejtélyes funkció, amelyet fallosznak nevezünk.

Mi a fallosz? A szervezetnek az a része, amelyben az élet – ezt a nyakra-főre használt terminust itt igazán helyénvaló alkalmazni – , az életerős duzzadás van szimbolizálva. Itt, ebben a rejtélyes, egyetemes valamiben, amely inkább hím, mint nőstény, de amelynek mégis szimbólumává válhat maga a nőstény is, itt van jelen a tudattalanban az élet – itt válik megragadhatóvá, itt nyer értelmet.

Az egyén jelölőt csinál az életéből. De ez a jelölő semmi szín alatt nem garantálhatja a Másik beszédének (*discours*) jelentését, mivel a Másikban hozzáférhetetlen. Más szóval: az életet, bármennyire igaz, hogy feláldozták a Másiknak, nem a Másik adja vissza az egyénnek. Ez Hamlet kiindulópontja – az odaadott válasza. Ezért van az, hogy az egész út eltörölhető. Ez az alapvető felismerés vezet az utolsó szembesüléshez.

Kálmán László fordítása

JEGYZETEK

* Ez a szöveg eredetileg a *Helikon Világirodalmi Figyelő* 1983/3-4. számában jelent meg.

¹ Nem tudjuk, melyik diagramot rajzolta fel Lacan ezen az előadáson. Az itt következő négy gráf forrása, Jacques Lacan: *Écrits*. Paris, Seuil, 1966. 805, 808, 815, 817. o.

² Lacan feltehetően az előbbi negyedik, általam "kérdőjelnek"nevezett gráfra vagy gráfrészre utal. (*A ford.*)

³ A szövegből nem derül ki, melyik pontra mutatott Lacan. A négy gráfon egyébként – mint láthatjuk – nincs szaggatott él (*A ford.*)

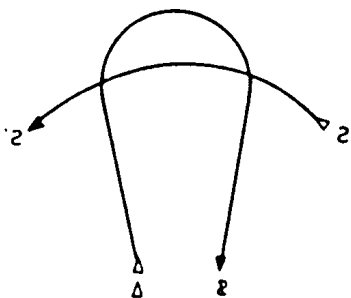
⁴ S(A). Olvasd: signifiant de l'Autre avec la barre, az áthúzott Másik jelölője. Ez a szimbólum megtalálható a "teljes gráfon". – (*A ford.*)

⁵ S $\diamond$ D. A "teljes gráfon" megtalálható szimbólum. Lacan "ösztön"-nek (*pulsion*) is nevezi. (*A ford.*)

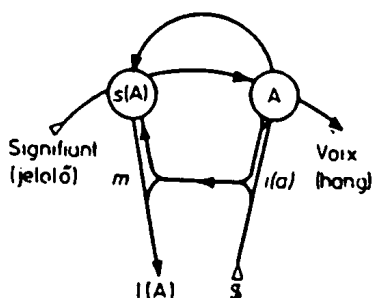
⁶ A gráfon nem található ilyen szaggatott vonal. (*A ford.*)

⁷ s(A). Ez a szimbólum megtalálható a "teljes gráfon". (*A ford.*)

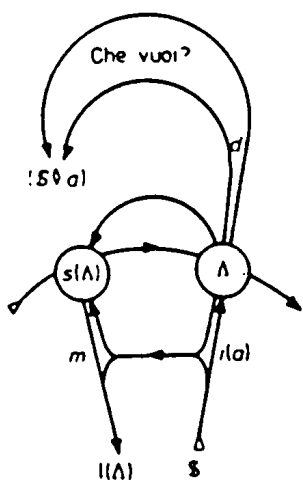
⁸ Lásd a 4. jegyzetet. Lacan máshol úgy hivatkozik erre a szimbólumra, hogy "a Másik valamilyen hiányának, hiányosságának, jelölője"; magára az A szimbólumra pedig úgy, hogy "hiány, hiányzó dolog a Másikban"

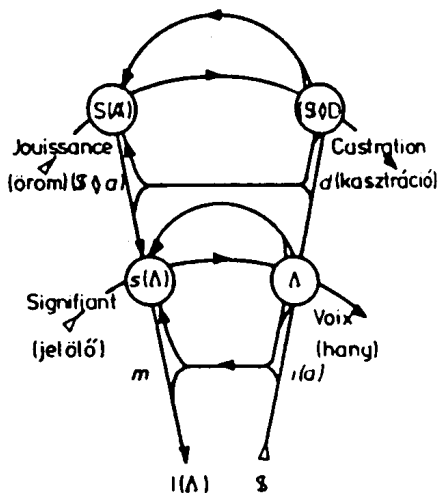
1. ábra. Elemi sejt

2. ábra. Az első identifikáció, az én-ideál kialakulása

3. ábra. Teljes gráf

4. ábra. „Kérdőjel”